

קיום ועבר

יהודי פולין לדורותיהם

עורכים

ישראל ברטל ישראל גוטמן

מרכז אלמן שזר לתולדות ישראל

קיום ושבר
יהודי פולין לדורותיהם
א. פרקי היסטוריה

קרן הזכרון לתרבות יהודית

קיום ושבר

יהודי פולין לדורותיהם

א. פרקי היסטוריה

ב. חברה, תרבות, לאומיות

קיום ושבר

יהודי פולין לדורותיהם

כרך ראשון
פרקי היסטוריה

עורכים

ישראל ברטל ישראל גוטמן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

The Broken Chain
Polish Jewry through the Ages
Edited by Israel Bartal & Israel Gutman

המערכת המדעית
פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), פרופ' מרדכי ברויאר, פרופ' יעקב ברנאי, צבי יקותיאל,
פרופ' מרים ירדני, פרופ' יום־טוב עסיס, פרופ' יוסף שלמון
מרכזת המערכת: מעין אביניר־רבהון

הדפסה ראשונה — 1997

הדפסה שנייה — 2001

העורכת הלשונית: רמה זוטא
מרכזת הספר: סיגל חן
הביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסח"כ 965-227-117-9

מספר קטלוגי 185-384

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ז

© Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 1997

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

תמונות, מפות ועטיפה: מישל אופטובסקי

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן

סדר, עימוד והדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

		עם הספר
7		ישראל גוטמן וישראל ברטל
9	פתח דבר	
התבססות והתרחבות		
	קורות היהודים במזרח אירופה מימים ראשונים	ישראל היילפרין
17	ועד חלוקת פולין	
	הארגון האוטונומי של יהודי פולין: מקהילה	אברהם ויין
49	מסורתית ל'ועד דתי'	
	יהודי פולין עד שנת 1648: מגמות פוליטיות,	משה רוסמן
59	כלכליות וחברתיות	
83	תור הזהב של פולין	שלום בארון
115	פולין-ליטא כמדינה המארכת יהודים	אנדז'יי ס' קמינסקי
127	היהודים ויחסיהם עם המעמדות בחברה הפולנית	יעקב גולדברג
145	ועדי הארצות שבמזרח אירופה	חיים הלל בן ששון
	חלקם של היהודים בהתיישבות באוקראינה	שמואל אטינגר
161	במאות השש־עשרה והשבע־עשרה	
מגזרות ת"ח-ת"ט עד חלוקת פולין		
	גזרות ת"ח-ת"ט: ההתרחשות ומשמעותה	יואל רבא
179	היחסים בין הכנסייה הקתולית ליהודים בממלכת	יהודית קליק
193	פולין-ליטא	
	הפעילות הכלכלית של היהודים בפולין במחצית	אדם טלר
209	השנייה של המאה ה־17 ובמאה ה־18	
225	חיי היהודים בפולין-ליטא במאה ה־18	גרשון ד' הונדרט
243	היהודים בפולין ערב תקופת החלוקות	רפאל מאהלר

בימי פולין המחולקת

263	גידול האוכלוסייה והגירה ביהדות פולין-ליטא בעת החדשה	שאול שטמפפר
287	הנציגות המרכזית של היהודים בנסיכות וארשה, 1815–1807	ארתור אייזנבאך
315	היהודים בהתפתחותה הכלכלית של פולין במאה ה־19	בינה גרנצורסקה־קדרי
337	תנועת ההתבוללות בפולין	אלינה צאלה
353	גיבורים או מוגי לב: יהודים בצבאותיה של פולין (1794–1863)	ישראל כרטל
369	יהודי פולין אל מחוץ לפולין	דב ויינריב
399	יהודי פולין בארץ־ישראל	אברהם נ' פולק

פולין העצמאית והשואה

415	היהודים במשק פולין בשנים 1918–1939	יזי טומאשבסקי
427	המערך הפוליטי של יהדות פולין נוכח הקצנת האנטישמיות, 1930–1939	עמנואל מלצר
451	יהודי פולין בשואה	ישראל גוטמן
507	שאלת היהודים בפולין בתקופת השואה: גישתה של ממשלת פולין הגולה	דוד אנגל
523	ההתארגנות של שרידי היהודים בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה, 1944–1950	חנה שלומי
549		מפתח

עם הספר

"קיום ושבר" הוא חיבור כולל ומסכם על יהודי פולין לדורותיהם. הצורך בספר כזה מורגש ביתר שאת אחרי השואה, שקטעה באחת את חייו של קיבוץ יהודי מן היציבים והיצירתיים בתולדות ישראל בגולה. לחיבור זה נרתמו חוקרים רבים, המתמחים בתחומים שונים ובתקופות שונות של תולדות יהודי פולין. מקצת המאמרים כבר נרפסו בכמות שונות בעבר, ורובם נכתבו במיוחד לספר זה.

"קיום ושבר" נחלק לשני כרכים. הכרך הראשון כולל פרקים בתולדות הקיבוץ היהודי בפולין מן המאה השלוש-עשרה ועד לנסיבותיהם של שרידי השואה לחדש את החיים היהודיים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה. המאמרים בכרך זה עוסקים בקהילה היהודית בפולין, שהיתה הגרעין של הקיום האוטונומי של החברה היהודית; בפעילותם הכלכלית של היהודים במסגרת המעמדית-הפוליטית שכתוכה שכנו; בתמורות המשפטיות, החברתיות והכלכליות שהתחוללו בעת החדשה, ובדרכי ההסתגלות של היהודים לשינויים ההיסטוריים. לכרך ארבעה שערים, מסודרים בסדר כרונולוגי: התבססות והתרחבות, מגורות ת"ח-ת"ט עד חלוקת פולין, בימי פולין המחולקת, פולין העצמאית והשואה. הכרך השני, "חברה, תרבות, לאומיות", עניינו הבטים רוחניים, תרבותיים ופוליטיים של בית ישראל בפולין, למן ימי הביניים ועד לימים אחרונים. כדי להמחיש את התנודות הפוליטיות והשינויים הגיאוגרפיים הרבים שעברו על פולין בפרט ועל מזרח אירופה ומרכזה בכלל, במהלך התקופה שבה דן הספר, נכללו בספר מפות מפורטות, המציגות את גבולותיה של פולין בשלבי קיומה השונים.

המחקרים בשני הכרכים נכתבו בידי מלומדים בני דורות שונים ומאוצות שונות. מופיעים בהם מאמרים שכתבו חוקרים על אדמת פולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ולצידם עבודות חדשות שחוברו בידי הדור הנוכחי של חוקרי יהדות פולין — בישראל, בצפון אמריקה ובמזרח אירופה. גיוון זה מקנה ל"קיום ושבר" ערך מיוחד, בהיותו לא רק נסיון לסיכום תולדות יהודי פולין ותרבותם, אלא גם מדגם מייצג של המחקר ההיסטורי בתחום זה.

רבים תרמו למפעל זה בשלבי השונים ולכולם נתונה בזאת תודתנו העמוקה. בראש וראשונה תודה למחברים, שנרתמו למלאכת המחקר ומסרו לנו מפרי עטם. בתי

ההוצאה שבהם נתפרסמו נוסחים קודמים של מקצת המאמרים, בעברית או בלועזית, יבואו על הברכה על הרשות לפרסם כאן את המחקרים. תודתנו נתונה בזאת למתרגמים: להד לזר, יוסף רב, צופיה לסמן, ישראל שחם, טד פרויס ואירית סיון; לעורכת הלשונית, רמה זוטא; לגרפיקאי מישל אופטובסקי; לעובדי מרכז זלמן שזר, המנכ"ל צבי יקותיאל, מרכזות המערכת סיגל חן ומעין אבינרי-רבהון, והמביא לבית הדפוס יחזקאל חובב; לעורכת המפתחות אריאלה שקדי; לבית הדפוס, שעשה כל מאמץ להוציא את הכרך הזה במועד בצורה מתוקנת, ובמיוחד למנהלו שמעון חן. אנו מודים לכל המוזיאונים והארכיונים שהעמידו לרשותנו את התמונות לספר. ואחרון אחרון: תודה מיוחדת מעומק הלב לקרן הזכרון לתרבות יהודית (The Memorial Foundation for Jewish Culture), היוזמת והמסייעת למפעל זה, ולמנהלה הד"ר ג' הוכבאום, על ההתעניינות הרבה, היוזמה, הסיוע והעידוד הבלתי נלאה והמתמיד למפעל כולו.

פתח דבר

ישראל גוטמן וישראל ברטל

מזה עשרות שנים אנו חשים מחסור בספר כולל ומסכם על קורות יהודי פולין ותרבותם. הצורך בספר כזה מורגש ביתר שאת אחרי האסון והחורבן שפקדו את יהודי פולין, קיבוץ שמשך קיומו היה מן הארוכים, היציבים והיצירתיים ביותר בתולדות קהילות ישראל בגולה, ואשר שלוחותיו מקיפות גם כיום את מרבית יהודי העולם.

אפרים אלימלך אורבך המנחה, מהחוקרים הבולטים במקורות היהדות ובחוכמת ישראל בימינו, הוא שיזם את רעיון הכנתו של ספר זה. עד מהרה התברר שאין בתוכנו היום חוקר יחיד, שבכוחו להתמודד עם המשימה של כתיבת חיבור כולל על יהודי פולין; ולכן גמרנו אומר לרתום למפעל מספר חוקרים, המתמחים בפרקים כרונולוגיים שונים ובמגזרים ייחודיים של חיי הרוח, התרבות והפעילות הציבורית של החברה היהודית לדורותיה על אדמת פולין. בשלבי העבודה המכינה למדנו גם שבני-סמכא שבתוכנו אינם בקיאים בכל רצף קורותיהם של יהודי פולין או מגוון ההיבטים בתחומי החיים והיצירה השונים, והיה עלינו אפוא לפנות לכתבים של בני דורות קודמים, ולכלול ממחקריהם בקובץ שלפנינו. כדיעבר נראה שמיווג זה היה מחויב המציאות מבחינות רבות: כך נתאפשר לנו לגאול ולהביא לידיעת הרבים חיבורים חשובים של היסטוריונים בני יהדות פולין, שהיו תכויים ככתבי-עת ובפרסומים נדירים בשפות שונות.

צמיחתה ופריחתה של ההיסטוריוגרפיה של יהודי פולין נגדעה במידה רבה עם הכליה שבאה על המוני היהודים בארץ זו. המקורות והתיעוד לתולדות יהודי פולין השתמרו חלקית בארכיונים למיניהם, ובהם מגוון גדול של כתבי-זכויות ותעודות משפטיות וכלכליות. כן נותרו בידינו כרוניקות יהודיות, כמו 'יוון מצולה' של נתן גטע הנובר, זכרונותיהם והגיגיהם של דוב בר מבוליחוב, שלמה מיימון ואברהם גוטלובר; שרירים מפנקס 'ועד ארבע ארצות', פנקסי קהילות וחברות, קינות, שאלות ותשובות, ספרות היסטורית ענפה, עיתונות יהודית בשפות שונות מסוף הרבע הראשון של המאה ה-19 עד מלחמת העולם השנייה, עיזבונות מתקופת השואה, מאות ספרי 'יזכור' של ארגונים של יוצאי קהילות שונות, פנקסי הקהילות של 'יד

ושם, וספרות זכרונות ועיתונות פריודית, שיצאו לאור בשפות רבות לאחר מלחמת העולם השנייה.

הכתיבה ההיסטורית בקרב יהודי פולין החלה בשרטוטי תולדות קהילות ודמויות של מורי הוראה ורבנים ידועי שם מזה, וניסיונות מצד יהודים ולא-יהודים לעמוד על המבנה והצביון החברתי והכלכלי של יהודי פולין, מזה. על קבוצת המתכרים הראשונה, שמטבע הדברים הסתמכה כמעט אך ורק על מקורות יהודיים פנימיים, השתייכו בין היתר שלמה בובר ופיבל הרש ואכשטיין; ואילו עם הקבוצה השנייה נמנו טדיאוש צ'אצקי (Czacki), סמולנסקי, אלכסנדר קראוסהר, הילרי נוסבאום ואחרים. בעשורים האחרונים של המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים, לבשה כתיבת ההיסטוריה של יהודי פולין צביון של מחקר שיטתי והושתתה על מגוון מקורות ראשוניים. הבולטים בין מניחי היסוד לכתיבה ההיסטורית המדעית היו מאיר בלבן, משה שור ויצחק שיפר. בין שתי מלחמות העולם חוברו עבודות היסטוריות רבות בידי משמרת של מלומדים צעירים, תלמידי האוניברסיטאות הפולניות וממשיכי דרכו של דור ההיסטוריונים הוותיק. צעירים אלה הקיפו בעבודותיהם קשת רחבה של נושאים, הוציאו לאור שורה של כתבי-עת ועסקו בהוראת ההיסטוריה היהודית. בחבורה זו בלטו פיליפ פרידמן, יעקב שאצקי, רפאל מאהלר ועמנואל רינגלבלום. רינגלבלום, מחבר המחקר על קהילת וארשה בימי הביניים, הוא שיסד את הארכיון המחתרתי שפעל בגטו וארשה בימי השואה והחורבן. הוא רשם כרוניקה בעיר הכבושה וחיבר פרקי היסטוריה של יהודי פולין עד שנרצח על חורבות הגטו, בשנת 1944.

חורבן יהדות פולין קטע באכזריות את העבודה ההיסטורית שנעשתה על אדמת פולין. אמנם לאחר המלחמה התחדשה פעילותם של היסטוריונים חשובים, ובהם ארתור אייזנכך, והופיעו כתבי-עת בידיש ובפולנית; אך המשטר הקומוניסטי צמצם את אופקי המחקר וטבע בו חותם אידיאולוגי חזק. מחקר חופשי ממגבלות של ההיסטוריה היהודית כפולין נמשך בשלוחותיה של יהדות זאת, שצמחו מעבר לים. בארצות-הברית ובארץ-ישראל המשיכו את מפעלם היסטוריונים שעקרו לפני המלחמה או אחריה. יעקב שאצקי השלים את חיבורו הגדול על תולדות יהודי וארשה בארצות-הברית ורפאל מאהלר פרסם את עבודותיו הגדולות בישראל. מכוני מחקר, דוגמת ירו"א, המשיכו את הפעילות שנקטעה עם חורבנם של מוסדות האם שלהם על אדמת אירופה. אולם הניתוק מן הארכיונים שנתרו, רובם ככולם, מעבר למסך הברזל שירד על אירופה המזרחית, הפריע וצמצם את היכולת לעסוק בנושאים מרכזיים.

עם קריסתה של האימפריה הסובייטית בסוף שנות השמונים של המאה העשרים והסרת מסך הברזל, נפתחו ארכיוני מדינות מזרח אירופה בפני החוקרים, והוסרו

ההגבלות האידיאולוגיות והפוליטיות שכיוונו את עבודתם של ההיסטוריונים בפולין ובמדינות אחרות. נוצר מגע ישיר בין ההיסטוריונים בפולין המשוחררת מעול הסובייטים, ונפתח דיאלוג מחודש בינם לכין עמיתיהם בישראל ובארצות המערב. עתה ניתן לבחון מחדש דימויים ישנים, שרווחו בכתיבה ההיסטורית הפולנית והיהודית; עתה ניתן גם להגיע למסמכים ולתעודות היסטוריות מתקופות שונות, ולהמשיך במקום שבו הפסיקו בלבן, שור ורינגלבלום את עבודתיהם בשנות השואה. בה בעת מתרחש תהליך גובר והולך של התנתקות ההיסטוריונים בישראל ובארצות המערב מעולם הרעיונות והדימויים שבו חקרו ויצרו קודמיהם. כך למשל עוסקים היום חוקרי חסידות פולין בתנועה רוחנית גדולה זו בלא להיזקק לתפיסות הרדיקליות והלאומיות, שעמדו במרכז התודעה ההיסטורית של קודמיהם. האורתודוקסיה בפולין זוכה היום לעיון מדעי ביקורתי, שלא ניכר קודם לכן, וגוברת הנטייה לראות את תולדות היהודים במזרח אירופה בעיניים אובייקטיביות יותר, בלא אפולוגטיקה מחד גיסא ושלילה על רקע אידיאולוגי מאידך גיסא. אין ספק שתמורות אלה הן ראשיתו של עידן חדש במחקר התפוצה היהודית הגדולה; עידן שבו חוקרים, שלא נולדו על אדמת פולין ולא חוו את עולמה הרוחני והתרבותי, עוסקים בעבודתם המדעית בריחוק חווייתי, אך על בסיס מתרחב והולך של המקורות הארכיוניים. כמה מנציגיו הבולטים של עידן זה מיוצגים בכרך שלפנינו, הן במאמרים על פולין הישנה והן בעבודות שעניינן הדורות האחרונים.

את ערכה של יהדות פולין היטיב להגדיר ההיסטוריון ש' דובנוב, שציין כי 'מימי מרכזי ימי-הביניים בכבל ובספרד לא קמה ארץ אחרת עם ריכוז עצום כל כך של אוכלוסי ישראל ואפשרויות רחבות כאלה להתפתחותו האוטונומית כפולין'. ריכוז עצום זה של אוכלוסייה יהודית היה גם בכמות וגם בגושי יישוב: האוכלוסייה היהודית בפולין היתה הגדולה ביותר בעולם במשך מאות בשנים, גדולה לא רק לעומת יהדות המערב אלא גם כשהיא לעצמה. יישוב זה מנה תחילה רבבות יהודים, אחר כך — מאות אלפים ולבסוף מיליונים. היהודים ישבו בגושי יישוב, בצוותא, בקהילות קטנות או גדולות, שנצטרפו לכדי חלק רב-אוכלוסין של היישוב הכללי, שלא היה בטל בשישים.

מציאות זו, של אוכלוסייה יהודית גדולה ומרוכזת, טבעה חותמה על כל קלסתר פניה של היהדות הפולנית. היא יצרה סגנון של חיים יהודיים, וכושר פעולה משותף של יהדות זו — על זרמיה הרוחניים והתרבותיים, על הכיוונים המדיניים, ועל צורות ההנהלה העצמית היהודית ומוסדותיה, ועל יצירת ארגונים מדיניים וציבוריים אחרים של היהדות הפולנית. כל התופעות הללו קשורות קשר בל ינתק בעובדה היסודית והמכרעת ביהדות פולין: אוכלוסייה יהודית גדולה, מרוכזת, רבת כוח ורבת יצירה' (בן-ציון דינור).

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם גבר והתעצם משקלה של יהדות פולין במובנים רבים, אך בה בעת התחולל בה תהליך של התרוששות כלכלית מעמיקה, והיא נפגעה קשה ממסע עוינות חריף מצד הסביבה הפולנית. לאחר שנותקה יהדות רוסיה שבמדינה הסובייטית מהשותפות היהודית הכלל-עולמית, היתה יהדות פולין לגוש ולמוקד היהודי האוטונטי הגדול והפעיל ביותר באירופה. קיבוץ יהודי זה נאבק על זהותו וזכויותיו האוטונומיות כמיעוט לאומי, וצמחו בתוכו זרמים פוליטיים רבים ומגוונים. עם זאת, סבלו היהודים מהמשבר הכלכלי המתמיד שפקד את פולין העצמאית בין המלחמות, מדיניות השלטונות ותמורות העתים דחקו אותם משורה של פרנסות מסורתיות, ונמנעה מהם על פי רוב דריסת רגל במנהל המתהווה ובמשק המתפתח. על הקשיים האמורים נוספו החסימות והחומרות שהציבו מדינות שונות על מסלולי ההגירה לארצות מעבר לים ועל העלייה לארץ-ישראל.

למרות ההגבלות על ההגירה, הפכו שלוחות של מהגרים מיהדות פולין, מאז העשורים האחרונים של המאה ה-19 ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה, לחטיבות ניכרות בכמותן ובחיוניותן במרכזים יהודיים חדשים ומתחדשים, כמו ארצות-הברית, ורכיב חשוב בתהליך הצמיחה והבניין של היישוב הארץ-ישראלי. לאחר המלחמה והכליה מידי המשטר הגרמני-הנאצי, ששמו קץ לקיבוצים היהודיים הגדולים באירופה בכלל ובפולין בפרט, מיאנו מרבית הניצולים מקרב יהודי פולין לשקם את חייהם על אדמת ארץ זו, והיו לגורם רב משקל במאבקה של שארית הפליטה על הזכות לעלייה, להגירה לארצות העולם ולהקמתה של מדינת ישראל. חלק קטן יחסית מהניצולים, שביקש למרות הכול לחדש את קיום היישוב היהודי במקום, סבל מדחייה, מחולשה פנימית ומנגישות חוזרות, וכיום נותרו בפולין רק אלפי יהודים, שזהותם ועתידם הקיבוצי לוטים בערפל.

עולמה הרוחני של יהדות פולין חובק ומקיף את כל הגוונים האפשריים של התרבות היהודית, למן הזרמים הדתיים הקשורים עמוק אל תוך החוויה הדתית היהודית הפנימית – ועד לתנועות הרדיקליות, שביקשו שילוב שלם עד כדי התבטלות הזהות היהודית. למדנות תורנית, תורת הסוד לענפיה, השכלה השואפת לתיקון נוסח מערב אירופה, סוציאליזם המבקש לתקן אדם ועולם, ולאומיות יהודית השואפת לכרוא יהודי חדש. במשך מאות שנים צמחה והתגבשה בפולין תרבות יהודית תוססת ומלאת חיוניות, נפגשה עם הזרמים המודרניים בעוצמה ובאינטנסיביות גדולה, ומפגש זה הוליד מגוון גדול של תנועות, מוסדות וארגונים; מהם שפעלו למען החשת תהליכי השינוי והיצירה מחדש, מהם שנאבקו למען שימור העולם הישן על ערכיו ומוסדותיו. ערב מלחמת העולם השנייה מנתה החברה היהודית בפולין מיליוני אנשים, ושיקפה פסיפס נרחב של רעות, מפלגות וטיפוסים. היתה זו חברה רב-לשונית, שבה היו מי שקראו בלשון אחת, כתבו בלשון אחרת

והתפללו בלשון שלישית. יידיש, שפת העם, יצאה בעת החדשה ממקומה המסורתית כחברה הישנה והפכה לשפת ספרות מודרנית ולשון תקשורת של פוליטיקה רדיקלית; הלשון העברית הפכה משפת פולחן ללשון לאומית ולסמל פוליטי; ואילו הפולנית, השפה שסימלה את תקוות ההשתלבות התרבותית אך גם את אכזבת הדחייה, היתה שפת תרבות ויצירה ליהודים מחוגים רעיוניים ופוליטיים שונים. עיתונות ענפה כשלוש הלשוניות קישרה את התומכים ופילגה את החולקים. מערכות חינוך, שהקיפו המוני ילדים ובני נוער, הטיפו כל אחת בלשונה ועל-פי מצעה הרעיוני, ועיצבו יהודי-פולני על פי דרכן. החיבורים והמאמרים שאספנו בכרך זה מביאים בפני הקורא משהו מן המגוון התרבותי העצום שאפיין את היהודים על אדמת פולין. מגוון תרבותי זה עבר בחלקו גם לארצות שאליהן היגרו יהודי פולין במאה השנים האחרונות.

מן הראוי לציין אחדים מהפרסומים הקודמים, שנועדו לעסוק במרכזו בתולדות יהודי פולין ויצירתם, והופיעו במתכונת דומה לספר זה. בשנות השלושים של המאה העשרים ראה אור בפולין, בשני כרכים, קובץ ושמו 'יהודים בפולין המחדשת' (*Żydzi w Polsce Odrodzonej*), בעריכתם של יצחק שיפר, אריה טרטקובר ואלכסנדר הפטקה. בשנת 1946 פורסם בניו-יורק, בידידיש, כרך ראשון ושמו 'די יידן אין פוילן' — פון די עלטסטע צייטן ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה' (היהודים בפולין — מהזמנים הקדומים ביותר עד מלחמת העולם השנייה) — כרך ראשון ממפעל שתוכנן לשלושה כרכים, והכנתו התחילה בעיצומה של מלחמת העולם השנייה. הכרך מכיל רשימה קצרה של א' מנס (מענעס), 'דער פולישער ייד אין דער יידישער געשיכטע' (היהודי הפולני בהיסטוריה היהודית); עבודה מקיפה של רפאל מאהלר, 'די יידן אין אמאליקן פולין' (עבודה זו, בנוסח מורחב ועם שינויים קלים, הופיעה בעברית בכרך נפרד ושמו 'תולדות היהודים בפולין' [עד המאה ה-19], מרחביה 1946); חיבור של יעקב שאצקי, 'די יידן אין פוילן פון 1772 ביז 1914' (ה'יהודים בפולין מ-1772 עד 1914'); וכן עבודה של ויקטור שולמן, 'אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה' (בשנות מלחמת העולם הראשונה). ישראל היילפרין, שחקר ולימד את תולדות יהודי פולין באוניברסיטה העברית, ערך אסופה בת שני כרכים, 'בית ישראל בפולין' — מימים ראשונים ועד לימות החורבן, שיצאה לאור בירושלים בשנים תש"ח ותשי"ד. במבחר זה, נוסף על עבודות של בלבן ושיפר, נכללו גם חיבורים שנכתבו במיוחד למבחר זה (שניים מהם נכללו, בשינויים זעירים, גם בכרך שלפנינו). ואחרון הוא כרך המאמרים באנגלית *The Jews in Poland*, שנערך בידי ש' אברמסקי, מ' יאכימצ'יק וא' פולונסקי, אוקספורד 1986; הוא כולל עבודות של היסטוריונים יהודים ופולנים, על קורותיהם של יהודים בפולין והיבטים שונים ביחסים שבין היהודים לפולנים.

קיום ושבר הוא חיבור כולל ומסכם על יהודי פולין לדורותיהם. הצורך בספר כזה מורגש ביתר שאת אחרי השואה, שקטעה באחת את חייו של קיבוץ יהודי מן היציבים והיצירתיים בתולדות ישראל בגולה. לחיבור זה נרתמו חוקרים רבים, המתמחים בתחומים שונים ובתקופות שונות של תולדות יהודי פולין. מקצת המאמרים כבר נדפסו בכמות שונות בעבר, ורובם נכתבו במיוחד לספר זה.

קיום ושבר נחלק לשני כרכים. הכרך הנוכחי כולל פרקים בתולדות הקיבוץ היהודי בפולין מן המאה ה־13 ועד לגסיונותיהם של שרידי השואה לחדש את החיים היהודיים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה. המאמרים עוסקים בקהילה היהודית בפולין, שהיתה הגרעין של הקיום האוטונומי של החברה היהודית; בפעילותם הכלכלית של היהודים במסגרת המעמדית הפוליטית שבתוכה שכנו; בתמורות המשפטיות, החברתיות והכלכליות שהתחוללו בעת החדשה, ובדרכי ההסתגלות של היהודים לשינויים ההיסטוריים. לכרך ארבעה שערים, מסודרים בסדר כרונולוגי: התבססות והתרחבות, מגזרות ת"ח-ת"ט עד חלוקת פולין, בימי פולין המחולקת, פולין העצמאית והשואה. הכרך השני – חברה, תרבות, לאומיות – עניינו היבטים דוחניים, תרבותיים ופוליטיים של בית ישראל בפולין, למן ימי הביניים ועד לימים אחרונים.

קיום ושבר כולל מאמרים שנכתבו בידי מלומדים בני דורות שונים ומארצות שונות. מופיעים בו מאמרים שכתבו חוקרים על אדמת פולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ולצידם עבודות חדשות שהוברו בידי הדור הנוכחי של חוקרי יהדות פולין – בישראל, בצפון אמריקה ובמזרח אירופה. גיוון זה מקנה לחיבור ערך מיוחד, בהיותו לא רק נסיון לסיכום תולדות יהודי פולין ותרבותם, אלא גם מדגם מייצג של המחקר ההיסטורי בתחום זה.

דאנאקו ד 185-384